

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-04
УДК 811.111.42

А. П. Мартинюк

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
e-mail: a.p.martynyuk@karazin.ua; ORCID: [0000-0003-2804-3152](https://orcid.org/0000-0003-2804-3152) ;
Scopus Author ID: 57197721023; Researcher ID: E-5580-2019

Утілесненість мови: концепції, протиріччя і перспективи

У статті на основі аналізу здобутків сучасної когнітивної науки обґрунтовується гіпотеза що функціонування мови (в ситуації комунікації, онтогенезі і філогенезі) уможливується інтерсуб'єктивним відчуттям-переживанням-усвідомленням крос-модального і мультимодального тілесного досвіду, який є продуктом інтеріоризації первинно іконічних та індексних комунікаційних взаємодій стосовно об'єктів світу в різноманітних поточних ситуаційних контекстах. Об'єктом аналізу є природа відношення між формою, значенням і референтом мовної структури, а предметом – тлумачення цього відношення різними напрямками когнітивної лінгвістики. На основі аналізу образ-схем як підґрунтя тілесності мови робиться висновок, що образ-схеми є інструментом індивідуальної когніції, оскільки володіють лише здатністю до «закритої» репрезентації, є інтерсуб'єктивно недоступними. Припускається, що образ-схеми формуються на основі мімічних схем, що забезпечує інтеріоризацію інтерсуб'єктивно доступного тілесного досвіду і створює точку перетину між імітаційним (іконічним) і репрезентаційним (символьним). Стверджується, що мову можна зрозуміти лише в контексті комунікації, де мовна дія є невід'ємною ланкою комунікаційної дії, втілюваної мультимодальними засобами екстеріоризації внутрішніх семантико-прагматичних структур – звуковими (мовленням, інтонацією мовлення) і візуальними (мімікою, артикуляційними рухами щелеп, жестами, рухами тіла), що функціонують як інтерсуб'єктивно доступні іконічні та індексні опори в процесі смислотворення.

Ключові слова: знак-ікона, знак-індекс, знак-символ, інтерсуб'єктивність, комунікація, мімічна схема, мультимодальність, образ-схема.

Як цитувати: Мартинюк, А. (2024). Утілесненість мови: концепції, протиріччя і перспективи. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, (100), 39–55

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-04

In cites: Martynyuk A. (2024). Embodiment of language: theories, controversies and perspectives. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching*, (100), 39–55 (in Ukrainian)

DOI: 10.26565/2786-5312-2024-100-04

1. ВСТУП

Проблема природи мови не втрачає актуальності з часів Платона, який сформулював її в діалозі «Кратил» [74], задавшись питанням, чи відповідають імена природі речей: зв'язок між іменем і річчю є *вмотивованим / природним* vs. зв'язок між іменем і річчю є *невмотивованим / довільним*.

У сучасній когнітивній науці, невід'ємною частиною якої є когнітивна лінгвістика, ця проблема переосмислюється як проблема **тілесності / утілесненості мови** (мовне значення є вмотивованим нашим сенсорно-моторним та емоційним тілесним досвідом) vs. **безтілесності мови** (мовне значення є невмотивованим / довільним).

В інтерпретації Ноама Хомського [18, 19], який першим заговорив про мову як когнітивний феномен, мова постає як автономний комп'ютаційний механізм – одна з підсистем (модулів) головного мозку людини, яка, будучи продуктом біологічної мутації, активується на певному етапі розвитку дитини і наділяє її здатністю породжувати «дискретну безкінечність ієрархічно структурованих висловів» [18, с. 200].

Концепція мови Хомського репрезентує *комп'ютаційну модель когніції* [64], де перцепція (процес отримання інформації із зовнішнього світу), когніція (процес обробки інформації) та цілеспрямована дія стосовно зовнішнього світу (матеріалізований результат обробки інформації) описуються як дискретні процеси. Як і в структуралістських концепціях мови Фердинана де Сосюра [3] і Луї Єльмслева [44], в концепції Хомського референція (зв'язок між словом як ланцюжком звуків / букв і об'єктом світу, з яким це слово співвідноситься) усунута з мовного відношення. Існує лише довільна (невмотивована) асоціація між ланцюжками звуків / букв і значеннями.

Критики (див., наприклад, [48]) називають модель мови Хомського «безтілесною» («disembodied»), оскільки, згідно з цією моделлю, когніція і мова, хоча і поміщаються в головному мозку як частині тіла людини, власне тіло, як і все, що з ним відбувається, ніяким чином не впливає на когнітивні і мовні процеси. У безтілесній концепції мова постає як «система інваріантних кореляцій між формою і значенням, яка пасивно сидить в мозку, в автономній ізоляції від усього, що відбувається у зовнішньому світі, ніяким чином не відчуваючи впливу тіла, яке її вміщає, і просто чекає, коли її використають належним чином. Використання мови, в ідеальному випадку, передбачає здійснення комп'ютацій з одиницями системи для продукування та інтерпретації граматично правильних висловів» [61, с. 529].

У альтернативній концепції «утілесненої мови» («embodied language») [10; 33; 48; 55–57] мова мислиться як одна з когнітивних можливостей людини, що набувається в невинному еволюційному

процесі тілесних взаємодій з навколишнім світом в поточному часі і просторі. Перцепція, когніція і дія тут постають як конститутивні ланки єдиного нерозривного процесу. Уважається, що і когніція, і мова уможливаються **наявністю тіла**, яке є джерелом мультимодального досвіду, що поєднує афекти / емоції, раціональне мислення, мотиви, переконання, бажання та усі інші аспекти нашого ментального життя, де мовне не так легко відділити від немовного.

Виникає запитання, як тлумачиться зв'язок між мовною формою і значенням / референтом в концепціях безтілесної і тілесної мови. Відповідь на це запитання дещо бентежить, оскільки прибічники обох концепцій тлумачать мову як *символьну систему*, а, як відомо, символ, в загально прийнятому в науці розумінні Чарльза Пірса [69], не має природного / вмотивованого зв'язку із сутностями, які він позначає; символ є абстрактним, безтілесним. Природний / тілесний зв'язок є характерним для знаків-ікон та знаків-індексів, проте не для знаків-символів.

Метою цієї статті є пошук можливостей подолання парадоксу тілесності мови як системи безтілесних символів на основі аналізу здобутків сучасної когнітивної науки.

Об'єктом дослідження є природа відношення між формою, значенням і референтом мовної структури, а предметом – обґрунтування цього відношення з позицій різних напрямів когнітивної лінгвістики.

Завдання статті включають:

- 1) аналіз образ-схем як підґрунтя тілесності мови;
- 2) з'ясування потенціалу іконічних та індексних відношень між формою і значенням / референтом як джерела тілесності мови;
- 3) розгляд мімічних схем як іконічних / індексних тілесних структур, що вмотивовують тілесність мови.

Для виконання цих завдань задіється метод триангуляції, що передбачає роботу з теоретичними та експериментальними матеріалами, які висвітлюють проблему природи мови з методологічно і дисциплінарно різних позицій.

Дослідження спрямоване на обґрунтування гіпотези, що функціонування мови (в ситуації комунікації, онтогенезі і філогенезі) уможливується інтерсуб'єктивним відчуттям-переживанням-усвідомленням мультимодального тілесного досвіду, який є продуктом інтеріоризації первинно іконічних та індексних комунікаційних взаємодій стосовно об'єктів світу в різноманітних поточних ситуаційних контекстах.

Обґрунтування цієї гіпотези забезпечує наукову новизну дослідження, оскільки пропонує один з варіантів вирішення фундаментальної проблеми когнітивної науки.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ: ІКОНІЧНІСТЬ ТА ІНДЕКСНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО УТІЛЕСНЕНОСТІ МОВИ

2.1. Парадокс тілесності мови як системи безтілесних символів

Основоположною тезою когнітивної лінгвістики є теза про те, що людина є здатною користуватися мовою завдяки тому, що наші лінгвістичні знання (які є невід'ємними від загальних «енциклопедичних» знань) організовані у вигляді ієрархічної системи структур, які кодуєть усю інформацію, необхідну для побудови речення-висловлення і, активуючись в пам'яті, забезпечують («санкціонують») мовленнєву діяльність. Рональд Ленекер називає такі структури «символьними збірними» (symbolic assemblies), де **СИМВОЛ** мислиться як «спарювання семантичної структури і фонологічної структури в такий спосіб, що одна здатна викликати в пам'яті другу» [60, с. 5]. Проте, значно більшого розповсюдження набув термін «конструкція», який тлумачиться як «спарювання форми зі семантичною або дискурсивною функцією» [41, с. 219]. Приклади конструкцій включають «морфеми (-pre-, -ing), слова (avocado, anaconda, and), складні слова (daredevil, shoo-in), частково заповнені складні слова (N-s – для множини), ідіоми (going great guns, give the Devil his due), частково заповнені ідіоми (jog <someones's> memory, send <someone> to the cleaners), ко-варіаційні умовні речення (The Xer the Yer (the more you think about it, the less you understand)), подвійні перехідні (подвійні додатки) (Subj V Obj1 Obj2 (he gave her a fish taco; he baked her a muffin), пасив (Subj aux VPpp (PPby) (the armadillo was hit by a car)» [42, с. 5].

Існують численні граматики конструкцій, серед яких найбільш впливовими є *когнітивна граматика* Рональда Ленекера [58], *граматика конструкцій* Адель Голдберг [41, 42], *радикальна граматика конструкцій* Вільяма Крофта [21] та *утілеснена граматика конструкцій* Бенджаміна Бергена і Ненсі Чанг [11].

Усі ці граматики ґрунтуються на ідеях Джорджа Лакоффа [54] і Чарльза Філмора [34], які першими поставили під сумнів загально прийняте структуралістське положення, що значення складного виразу зводиться до значень його компонентів і граматичних правил їхнього комбінування, і заявили, що функціонування граматично правильних речень-висловлень уможливується активацією цілісних семантичних структур взаємопов'язаних елементів.

Автори граматик конструкцій, як і усі когнітивні лінгвісти, поділяють наступні тези:

1. Не існує чітко визначених границь між лексичними і граматичними конструкціями. Вони функціонують в єдиному *лексично-граматичному континуумі*, розрізняючись лише рівнем *схематизації vs. деталізації* (*schematicity vs. specificity*), а також рівнем *символьної складності* (*symbolic complexity*)

[58]: простіші конструкції стають компонентами більш складних. Речення-висловлення мисляться як збірні конструкцій.

2. Конструкції утворюються і засвоюються у процесі використання мови шляхом узагальнення. Ця теза обґрунтовується представниками *користувального* (*use-based*) [59; 79–81] та *емерджентного* [16] *підходів* до вивчення онтогенезу (набуття мови дитиною) і філогенезу (набуття мови людиною як видом), які, жорстко критикуючи Хомського, наполягають, що ми володіємо знаннями мови не тому, що воно дається нам від народження, а тому, що ми набуваємо його, дякуючи когнітивним процесам, які є невід'ємною ланкою використання мови в нашій комунікаційній діяльності.

3. Конструкції є втіленням нашого сенсорно-моторного тілесного досвіду. Смысл цього постулату, відомого як теза *тілесності / утілесненості мови* (embodiment of language), полягає в тому, що ми інтерпретуємо мовлення на основі нашого ієрархічно структурованого досвіду, який, в кінцевому підсумку, закорінений в нашій первинній сенсорно-моторній взаємодії зі світом. Сенсорно-моторний тілесний досвід усвідомлення себе як істоти, яка займає вертикальну позицію у просторі, рухається в певному напрямі, віддаляється чи наближається до чогось, торкається чогось, маніпулює чимось і т. п., породжує примітивні уявлення-репрезентації типу *об'єкт-орієнтир – об'єкт*, який ми визначаємо стосовно *орієнтира*, *низ – верх*, *спереду – ззаду*, *зліва – справа*, які стають компонентами примітивних репрезентацій типу *орієнтир – траєктор*, *простір* (*низ – верх*, *спереду – ззаду*, *ліве – праве*, *близько – далеко*, *центр – периферія*, *контакт*, *пряме*, *вертикальне*), *вміщування* (*контейнер*, *всередині – ззовні*, *пусте – повне*, *вміст*), *рух* (*кінетична енергія*, *джерело – шлях – ціль*), які іменують (**образ-схеми**) ((image)-schemas) [47; 55; 58] і визначають як «примітиви, що структурують повноцінні (rich) образи» [57, с. 177].

Ідея схеми як когнітивної структури досвіду має давнішу історію. Іммануїл Кант визначав схеми як «репрезентації-посередники», які є водночас «інтелектуальними» і «чуттєвими» [50, с. 100–101]. Образ-схеми інтегрують уяву і раціональне мислення [70]. Уява необхідна для того, щоб сформувати шаблони сенсорно-моторної взаємодії в пам'яті і проектувати їх на нові домени досвіду, а раціональне мислення – для того, щоб власне побудувати схему, встановивши взаємовідношення між її компонентами, такими як *низ і верх* або *всередині і ззовні* або *орієнтир і траєктор*.

Як пояснюють автори утілесненої граматики конструкцій [11], функціонування такої конструкції як *into Rome*, організується в термінах таких (образ-схем як *орієнтир – траєктор* [58], де *Rome* є орієнтиром, стосовно якого визначається *рух траєктора*; *джерело – шлях – ціль* [47], де *Rome* є

ЦІЛЬ (ПУНКТ ПРИЗНАЧЕННЯ), а також ВМІЩУВАННЯ (КОНТЕЙНЕР (ВСЕРЕДИНИ – ЗЗОВНІ)), де *Rome* є ВМІСТ КОНТЕЙНЕРА [47].

Образ-схеми складають когнітивне підґрунтя мовних виразів і дозволяють нам інтерпретувати складні абстрактні сутності в термінах нашого сенсорно-моторного досвіду. Наприклад, англомовні вирази, які містять прийменники *in/into* або *out of*, вжиті перед іменниками на позначення складного фізіологічно-психологічного стану, типу *He's in love* (букв. *Він в коханні*), *We're out of trouble now* (букв. *Ми поза небезпекою зараз*), *He's coming out of comma* (*Він виходить з коми*), *He fell into depression* (*Він впав в депресію*) [55] свідчать про те, що представники англомовної культури переживають / осмислюють кохання, відчуття небезпеки, перебування в комі і депресію на основі образ-схеми вміщування (КОНТЕЙНЕР, ВСЕРЕДИНИ – ЗЗОВНІ): перебування в такому стані обмежує свободу дій суб'єкта, немов би замикаючи його в закритому просторі – контейнері, а вихід з такого стану мислиться як вивільнення з уявного контейнеру.

Важливо наголосити, що для авторів утілесненої граматики конструкцій [11] і ширше – теорії тілесності / утілесненості мови [10; 48; 54], які поділяють і розвивають ідею **он-лайн симуляції**, обґрунтовану автором теорії ситуаційно заґрунтованої перцепції-когніції Лоуренсом Барсалу [6; 7], процес інтерпретації висловлення, як і інтерпретації події, описуваної висловленням, передбачає *симуляцію*, тобто неусвідомлене переживання усіх тілесних відчуттів, які переживають учасники реальної події.

В інтерпретації авторів утілесненої граматики конструкцій усі елементи (або «семантичні ролі») названих вище (образ)-схем (ОРІЄНТИР, ТРАЄКТОР; ДЖЕРЕЛО, ШЛЯХ, ЦІЛЬ; ВСЕРЕДИНИ, ЗЗОВНІ, ПУСТЕ, ПОВНЕ, ВМІСТ), як і базової схеми когнітивної лінгвістики – семантичного фрейму дії Філлмора (АГЕНС (суб'єкт дії), ПАЦІЄНС (об'єкт, на якого спрямована дія), ІНСТРУМЕНТ (об'єкт, за допомогою якого здійснюється дія), ЦІЛЬ, СПОСІБ ВИКОНАННЯ ДІЇ) [35], активуються у процесі інтерпретації мовлення, як *параметри утілеснених схем* (embodied schemas parameters), які і породжують симуляції. Услід за Шринівасом Нарайананом [67], автори утілесненої граматики конструкцій називають ці схеми **екзекутивними схемами** і визначають як «динамічні репрезентації, які мотивуються, у тому числі, моторною і сенсорною системами і відображають припущення, що одні й ті самі базові репрезентації, які використовуються для виконання і сприйняття дії, активуються в процесі розуміння мовлення, яке описує цю дію» [11, с. 21–22].

Представники нейронної теорії мови [33; 51] доводять, що подібні схеми є реальними фізіологічно-психічними нейронними сутностями, які піддаються нейрокомп'ютерному моделюванню.

Зокрема, Нарайанан [67], на основі фрейму прототипної дії Філлмора [35], розробив нейрокомп'ютерну модель дії, яка уможливила створення роботів, що є здатними розпізнавати і здійснювати різноманітні дії.

Прихильником теорії симуляцій є і Джордж Лакофф, який переконує нас, що «[д]умка забезпечується в мозку тими ж нейронними структурами, які опікуються зором, дією і емоцією. Мова набуває значення, дякуючи сенсорно-моторним та емоційним системам, які визначають цілі і уможливають уявлення, розпізнавання і здійснення дій» [54, с. x].

Йдеться про те, що ми є здатними розуміти мову, дякуючи здатності нашого мозку задіяти (в термінології представників когнітивної науки, – «симулювати») одні й ті самі сенсорні, моторні і афективні нейронні процеси, коли ми *фізично взаємодіємо* з певним об'єктом, коли ми *думаємо* про цей об'єкт і коли ми *говоримо* / *чуємо* / *читаємо* / *пишемо* про цей об'єкт.

Ідеї, висловлені когнітивними лінгвістами, не можуть не захоплювати, оскільки докорінно змінюють наші уявлення про природу мови.

І все ж не можу позбавитися думки, що у викладених вище постулатах міститься серйозне **проти-річчя**. Стверджуючи, що мова, як і когніція, є втіленням нашого сенсорно-моторного і емоційного **тілесного** досвіду взаємодії зі світом, когнітивні лінгвісти, у той же самий час, мислять мову як відкрити систему **символьних** одиниць – конструкцій. Символьна мовна система є системою, закоріненою на довільному і конвенційному зв'язку між мовною формою і її референтом, тобто є **безтілесною** системою, відомою нам з робіт Сосюра і Єльмслева, а також власне і Хомського, який побудував теорію генеративної граматики на ідеях Єльмслева і якого так нещадно критикують поборники утілесненості мови.

Не можу не погодитися з Гаєм Давом, який зазначає, що «довільний зв'язок між словами та їхніми референтами погано поєднується з постульованою заґрунтованістю мови в тілесному досвіді» [31, с. 2] і за логікою прихильників теорії утілесненості мови, «мова просто задіє симуляції, які заґрунтовані в нелінгвістичному сенсорно-моторному досвіді» [там само, с. 1]. Іншими словами, тілесність стосується когніції, і ніяк не стосується мови.

Логічно припустити, що тілесність мови повинна спиратися на природний / вмотивований зв'язок між вербальною та/або невербальною комунікаційною формою і значенням / референтом. Як впливає з класифікації знаків Пірса [69], такий зв'язок є характерним для знаків-ікон та знаків-індексів.

Також логічно припустити, що у підґрунті образ-схем мали б лежати іконічні та індексні структури, які б відбивали наш сенсорно-моторний та емоційний тілесний досвід взаємодії зі світом і були б відкритими для сприйняття іншими (інтерсуб'єк-

тивно доступними), щоб створити мотиваційні опори в такій взаємодії.

2.2. Іконічність / індексність vs. символність як підґрунтя мови

В одному з визначень Пірс тлумачить **знак** або репрезентанем (*representamen*) як «щось, що заміщає для когось щось інше в якомусь аспекті або якості. Він [знак – А.М.] адресується іншому, а значить створює у свідомості іншого еквівалентний знак або можливо більш досконалий знак. Цей знак, який створюється, я називаю інтерпретантою (*interpretant*) першого знаку. Знак заміщає щось – його об'єкт» [69, с. 99].

Складні поєднання взаємовідношень між репрезентанемом, об'єктом та інтерпретантою втілюються у класифікації, яка налічує 66 типів знаків. Спрощений варіант цієї класифікації, зведений до 3 типів знаків – ікон, індексів та символів, набув широкого розповсюдження. Ікони відображають схожість, спільність характеристик між репрезентанемом (знаком) і об'єктом [там само, с. 104ff], індекси – каузальність [там само, с. 107ff], а символи – конвенційність [там само, с. 112ff]. У якості прикладів символних знаків Пірс наводить загальний іменник, звичайну пропозицію і аргумент, індексних знаків – спонтанний крик, флюгер та зазивний крик вуличного торговця, іконічних знаків – відчуття червоного кольору, конкретну діаграму або діаграму як тип схеми.

Як коментують сучасні дослідники, протиставляючи символи як штучні знаки – іконам та індексам як знакам природним, на відміну від символу, «зв'язок між формою і значенням якого є конвенційним і невмотивованим, тобто довільним в термінах Сосюра» [68, с. 299], індекс репрезентує «причинно-наслідковий або природний» [65, с. 36] зв'язок між формою і значенням знаку, а ікона демонструє «сприйману органами чуття схожість між аспектами форми і значення знаку» [75, с. 270].

Іконічний зв'язок, інколи, услід за Пірсом [69], інтерпретують як метафоричний (за аналогією). Зосереджуючись, головним чином, на *іконах-образах* (як рисунок сім'ї, виконаний п'ятирічною дитиною) та *іконах-діаграмах* (як графік росту населення), Пірс також згадує і про *ікони-метафори* (як речення-висловлення типу *My love is a rose*, де має місце «сприймана схожість-аналогія між метафоричною іконою (*my love*) і певним об'єктом (*a rose*)» [43, с. 15]). Проте, метафора висвітлює «схожість не між знаком і об'єктом, який цей знак репрезентує, а між об'єктом, репрезентованим знаком, та іншим аналогічним об'єктом» [75, с. 268].

Індексний зв'язок є, як правило, метонімічним, оскільки він, як і власне метонімія, спирається на регулярні асоціативні відношення, що відображають реальні причинно-наслідкові зв'язки між

властивостями сутностей, як між рухом флюгера і напрямом та швидкістю вітру.

У лінгвістиці з часів Сосюра міцно укорінилася думка, що мова є символною системою. Ця думка є такою усталеною, оскільки підтримується нашим емпіричним досвідом: ми не можемо не усвідомлювати відсутність мотивованого зв'язку між більшістю слів нашої мови і їхніми значеннями / референтами.

І все ж далеко не всі мислителі з цим погоджуються. Згадаємо, насамперед, великих філософів Просвітництва, Вільгельма Лейбніца, Йоганна фон Гердера Жан-Жака Руссо, Етьєна Кондільяка, і, зрештою, автора теорії еволюції Чарльза Дарвіна, які обґрунтовували природну вмотивованість мови. Подібні ідеї висловлював і наш великий земляк Олександр Потебня, який приймав «усі фігуральні вирази (а в мові, сказати між іншим, немає непереносних виразів) не за розкіш і примху, а за суттєву необхідність думки» [2, с. 108].

У минулому столітті переконання, що вмотивованість є скоріше нормою, аніж винятком для мовного знаку, висловлював Дуайт Болінджер. На підтвердження точки зору, згідно з якою форма може впливати на значення, а значення – на форму, вчений, наводить, зокрема, приклад англійського іменника *shoot*, який набув значення «водна гірка в басейні» за асоціацією з омофоном *chute* – «жолоб» [13, с. 58].

Суттєвий внесок в утвердження ідеї вмотивованості мови зробив Роман Якобсон [46], який привернув увагу лінгвістичного товариства до ідей Пірса і розробив систему доказів, які ставлять під сумнів аксіому довільності / невмотивованості мовного знаку, сформульовану Сосюром.

У спробах обґрунтування вмотивованості мовного знаку останнім часом особливо велику увагу надають саме іконічності [22; 26; 27; 71; 75], хоча іконічність та індексність є тісно взаємопов'язаними. Озброївшись інструментами корпусного і статистичного аналізу а також експериментальними методиками, вчені проводять масштабні дослідження на матеріалі численних мов (зокрема, матеріалом аналізу асоціативних зав'язків між звучанням і значенням слів, здійсненим [12], служили списки з 6000 слів з 62 % існуючих мов) і доходять висновку, що мови світу просочені іконічністю, а значить і вмотивованістю.

Такий інтерес до іконічності частково пояснюється тим, що, як традиційно вважають (див., наприклад, [32]), хоча у процесі філогенезу першими вступили в дію індексні знаки, такі як міміка чи крики, які є мимовільними / неконтрольованими свідомістю, але можуть виконувати комунікаційну функцію, першорядну роль в переході до символів і набутті мови відіграли саме іконічні знаки, дякуючи їхній властивості *репрезентувати щось, спираючись на схожість*.

Зупинюся більш детально на модусах і типах іконічності, використавши класифікацію Гунтара Раддена [75] і доповнивши її іншими даними. Ця класифікація дозволяє, до певної міри, систематизувати накопичений матеріал і сформулювати найбільш суттєві положення, які є перспективними для обґрунтування гіпотези утілення мови.

Радден розрізняє образну, діаграмну і асоціативну іконічність.

Образна іконічність має місце у випадку «сенсорно сприйманої схожості між формою і значенням знаку або його референтом» [там само, с. 270] існує у двох сенсорних модусах – зоровому (візуальному) та слуховому (звуковому / фонологічному).

Візуальна образна іконічність виявляється у:

1) жестах (значний відсоток жестів в усіх відомих жестових мовах демонструє іконічну природу (див. наприклад [77]).

Іконічні жести відображають «схожість між рухами тіла в цілому або рухами частин тіла і властивостями усвідомлюваних дій, об'єктів або цілих подій» [89, с. 461]. Прикладом іконічного жесту є перебирання вказівним і середнім пальцями руки, що імітує рух. До речі, цей же іконічний знак руху може виконуватися усім тілом;

2) взаємодії мови тіла і мовлення (експериментально доведено, що в залежності від супроводжуючої міміки, яка відображає відповідні емоції, одні й ті самі мовленнєві нонсени сприймаються з протестом і з захопленням [14]).

Значу, що мімічні жести діють не лише як іконічні, а і як індексні знаки, що метонімічно вказують як на емоційний стан мовця, так і на можливі його наслідки для співрозмовника;

3) письмовому мовленні (встановлено, що більшість систем письма еволюціонували з піктограм, які репрезентували сонце, тварин, людей тощо; зокрема буква А в латиниці утворилася в результаті схематизації зображення голови бика [40, с. 193–195]).

Фонологічна образна іконічність пов'язана з явищем *ономатопеї* / *звуконаслідування*. Продуктом ономатопеї є «нове або конвенціоналізоване слово, в якому частина фонологічної форми сприймається як схожа з референтом або зі звуком, який метонімічно з ним асоціюється» [8, с. 81]. Прикладом іконічного і водночас індексного мовного знаку є англійська конвенційна назва зозулі – *cuckoo*, яка вмотивована як іконічним зв'язком між фонологічним звучанням кування зозулі і її назви, так і індексним зв'язком, адже кування зозулі метонімічно вказує на / заміщає власне зозулю [68, с. 301].

Це явище також відоме як *звуковий символізм*, хоча, як зазначає Радден, вибір терміну не зовсім вдалий, оскільки йдеться про природну мотивацію мовних знаків, а «символ звичайно розуміють як невмотивований знак» [75, с. 273].

Услід за *Стефаном* Ульманном, Радден розрізняє *первинну ономатопею*, де «звук є, в повному смис-

лі, відлунням смислу» [84, с. 84], як *cuckoo*, а також *buzz, crack, growl, hum, plop, roar, squeak, squeal, and whizz*, і вторинну ономатопею, яка «викликає асоціації» [75, с. 274], переважно з рухом, як *quiver, slink, wriggle*, або з «якоюсь фізичною або моральною якістю, звичайно неприємною» [84, с. 84], як *gloom, grumpy, slimy*. Хоча, як зазначає сам Радден, границі між первинною і вторинною ономатопеєю є доволі розмитими.

Ономатопея опиняється у фокусі уваги дослідників *ідіофонів*, тобто «слів, які відображають яскраві сенсорні сцени імітаційним способом» [4, с. 1]. Найчастіше ідіофони асоціюються з рухом, як наприклад, *wriggle, wiggle, squiggle, jiggle*. Проте дослідники зазначають, що «[я]кщо мова має ідіофони руху, в ній можна буде знайти й ідіофони звуків. Якщо мова має ідіофони візуальних патернів... в ній знайдуться ідіофони рухів і звуків» [25, с. 663].

Ці асоціації досягаються за допомогою *фонестем*, тобто значущих сполучень звуків. Наприклад, наведені вище слова *wriggle, wiggle, squiggle, jiggle* мають спільну фонестему /ɪgəl/, яка пробуджує асоціацію зі швидким коротким і нерегулярним рухом; *struggle, strive, strain* – спільну фонестему /str/, яка викликає асоціацію з докладанням зусиль; *crack, crush, crunch* – спільну фонестему /kr-/, яка асоціюється з руйнуванням [75]; *glimmer, glitter, glow* – спільну фонестему /gl-/, яка викликає асоціації зі світлом або зором (зокрема, доведено, що 60% слів у «Webster's 7th Collegiate Dictionary», які починаються з /gl-/, мають саме такі значення [9]).

Одним з найбільш відомих виявів звукового символізму є так званий «буба-кікі ефект» («bouba-kiki effect»), тобто експериментально встановлені звукосимволічні співвідношення між дзвінками приголосними і відкритими голосними заднього ряду, як в нонсенс-слові *bouba*, і закругленими, плавними формами, а також між глухими придиховими приголосними і закритими голосними переднього ряду, як в *kiki*, і гострими, уривчастими формами [22; 52].

Діаграмна іконічність віддзеркалює «сприйману схожість між двома типами відношень: відношенням між знаками і відношенням між значеннями або референтами у сприйманій реальності» [75, с. 270]. Класичним прикладом діаграмної іконічності, наведеним Якобсоном [46], є висловлення, приписуване Цезарю, *Veni, vidi, vici* (*Прийшов, побачив, підкорив*), де порядок дієслів-присудків відтворює хронологію подій.

Асоціативна іконічність пояснюється як формування парадигмальних асоціативних зв'язків між звуконаслідувальними словами зі спільними фонестемами на основі алітерації, асонансу і римування, як власне у *Veni, vidi, vici*, де на додаток до анафоричної алітерації асонанс між *vidi* і *vici* «сигналізує зростаючу значущість подій» [66, с. 305–307]. Асоціативна іконічність передбачає взаємодію фонологічної образної і діаграмної іконічності.

Для обґрунтування вмотивованості / тілесності мови з усіх перелічених модусів і типів іконічності значущими є, насамперед, ті, які виявляються не в системі мови, а в живій комунікації, де вони постають як схожість певних властивостей комунікаційної форми (доступних нам і відкритих для сприйняття іншими учасниками взаємодії способів вираження смислів – звуків, міміки, жестів, рухів тіла, у тому числі і, насамперед, артикуляційних рухів шелеп у процесі озвучення думки) і певних сенсорно-моторно сприйманих властивостей відповідних референтів.

Комунікаційна функція іконічних та індексних тілесних рухів є точкою опори найбільш потужних теорій онтогенезу і філогенезу, звернення до яких є необхідним, оскільки вони дозволяють розгледіти те, що «не лежить на поверхні».

Експериментальні дослідження онтогенезу свідчать про основоположну роль іконічності в процесі набуття мови дитиною. Зокрема, доведено, що фонестема є фізіологічною реальністю для дошкільнят, тобто діти усвідомлюють і переживають активовані фонестемами асоціації [9]; ономотопейні слова створюють фонетичні і лексичні лекала для засвоєння конвенційних слів, «служують механізмом завантаження (bootstrapping mechanism) для вивчення слів» [53, с. 40]; 11-місячні немовлята демонструють здатність асоціювати артикуляційні властивості звуків з певними формами об'єктів, подібно до «буба-кікі ефекту» [45, с. 6].

У роботах вчених, які розглядають описувані процеси в динаміці їхнього розвитку [26; 27; 71; 72; 75], все міцніше утверджується думка, що доцільність символу не доцільно протиставляти вмотивованості ікони та індексу, оскільки доцільність є побічним наслідком формування символів у ході становлення первинно і фундаментально іконічної та індексної мовної системи. Йдеться про те, що багаторазово повторюване вживання форми в комунікаційних обмінах приводить до втрати іконічності, а з цим і вмотивованості, і набуття, натомість, конвенційності / доцільності. Іконічна / індексна схожість / суміжність між формою і значенням / референтом знаку з часом стирається і форма сприймається скоріше як символна, аніж іконічна. Скажімо, англійське конвенційне слово *laugh* має небагато спільного з іконічним давньоанглійським *hlæhhan*, від якого воно походить. Подібним чином 60% з 1,500 англійських іконічних лексем повністю конвенціоналізувалися в сучасній англійській мові, дякуючи звуковим змінам і морфемній інтеграції [36]. В давній американській жестовій мові знак *dim* був комбінацією двох простих знаків – знаку *исти* (складена в пучок долоня торкається рота) і знаку *спати* (розкрита долоня на щоці). Наразі цей жест перетворився в два швидких торкання щоки долонею, складеною в пучок [20].

З урахуванням сказаного вище вважаю необхідним звернутися до досліджень онтогенезу і філогенезу

незу в пошуках природного підґрунтя образ-схем, яке б могло сформуватися на основі іконічних та індексних структур в комунікаційних процесах.

2.3. Іконічність та індексність в онтогенезі

Значущість іконічності в процесах онтогенезу підкреслював автор генетичної епістемології Жан Піаже, в системі понять якого онтогенез постає як розвиток біологічного організму, спрямованого на досягнення гомеостазу із середовищем.

Піаже [73] описує ментальні структури, які утворюються в результаті взаємодії дитини з фізичним і соціальним оточенням, в термінах **когнітивних схем**, джерелом яких, як і образ-схем когнітивних лінгвістів, є схеми Канта. Піаже поділяє когнітивні схеми на три типи:

1) сенсорно-моторні схеми (неусвідомлювані іконічні образи поточних дій);

2) символні схеми (більш-менш усвідомлювані динамічні образи непоточних дій, що формують місток між іконічним імітуванням і символною абстрагованістю);

3) знакові схеми (операційні репрезентації внутрішньої ментальної активності над об'єктами думки).

Наголошу, що саме знакові схеми, а не символні схеми Піаже є співвідносними з символними знаками у тлумаченні Пірса. Символьні схеми Піаже є «і інтеріоризованим сенсорно-моторним імітуванням, і чернеткою репрезентаційного імітування» [там само, с. 279]. Це імітування, яке «було інтеріоризовано як чернетка для майбутнього екстеріоризованого імітування, і яке є точкою перетину між сенсорно-моторним і репрезентаційним» [там само]. Символьні схеми є продуктом імітування, яке проходить шлях від конкретного імітування поточної дії через відсторонене імітування непоточної (минулої) дії – до репрезентаційного символного імітування, де «внутрішній образ [ментальна репрезентація / концептуальний зміст – А. М.] передусім зовнішньому жесту [формі / означальному – А. М.], який є копією «внутрішньої моделі», що гарантує зв'язок між реальною проте відсутньою моделлю [реальною дією / референтом – А. М.], та її імітаційною репродукцією» [там само].

Символьні схеми забезпечують набуття мови: «[ц]ей специфічний зв'язок між означальними і означуваними є характерним для нової функції, яка перевершує сенсорно-моторну активність і може бути охарактеризована як символна функція. Ця функція уможливує набуття мови або колективних знаків» [там само, с. 278]. Іншими словами, в розумінні Піаже символні схеми є продуктом інтеріоризації іконічного імітування.

Не можу не зазначити, що (попри значні розбіжності в їхніх концепціях) положення Піаже викликають асоціацію з феноменом «вроснування» Лева Виготського, де зовнішня психічна операція, що

спирається на використання знаків, заходить все-решину, стає внутрішньою операцією і цей перехід є загальним законом для розвитку усіх вищих психічних функцій, які виникають первинно як форми діяльності у співробітництві і лише потім переносяться дитиною у сферу своїх психологічних форм діяльності [86].

Іконічність та індексність опиняються в центрі уваги авторів інтерсуб'єктивних теорій онтогенезу, де інтерсуб'єктивність розуміють як вроджену вмотивованість дитини діяти і набувати досвід у значущій афективній взаємодії з іншими людськими істотами, що, в кінцевому підсумку, уможлиблює оволодіння культурою і мовою свого соціального оточення [15; 62; 76; 82; 83]. На позначення різних стадій формування інтерсуб'єктивності вживають терміни: «пренатальна інтерсуб'єктивність» [62], «первинна інтерсуб'єктивність» [82], «вторинна інтерсуб'єктивність» [82; 83] та «третинна інтерсуб'єктивність» [62].

Зокрема, Улріке Людтке називає комунікаційні обміни між матір'ю і ще ненародженою дитиною протонаративами, «що здійснюються на основі спільного внутрішнього 'об'єкта референції» [62, с. 328]: індивідуальних, проте поділюваних психофізіологічних, пропріоцептивних та анатомічних «Я» – матері та ембріона. Звертаючись до семіотики, Людтке іменує модус комунікації, притаманний пренатальній інтерсуб'єктивності, іконічним, оскільки рухи ще ненародженої дитини демонструють подібність до рухів тіла матері; вони «просочені» (permeated) маніфестаціями тілесного дискомфорту або навпаки комфорту у ході взаємозалежної спільно-автономного регулювання. У такому ракурсі мати і дитина постають як іконічні означальні, а процес смислотворення описується в термінах настроювання на смисл (meaning attunement), тобто «інтерсуб'єктивного конструювання, неоголошення та оцінювання» [там само, с. 329]. Зі сторони матері настроювання передбачає перебування у стані постійного моніторингу і оцінювання процесів, що відбуваються між нею і реальним (тим, яке вона відчуває) і віртуальним (тим, яке вона уявляє) немовлятам.

Первинна інтерсуб'єктивність (від народження до 9 місяців) осмислюється в термінах «емоційно важливих наративів» [там само, с. 329]. Учасники комунікації мають спільні об'єкти референції «на перетині внутрішнього і зовнішнього світу» [там само, сс. 329–330]. Настроювання на смисл між немовлятам та матір'ю розглядається як процес іконічний і водночас індексний. Кожна експресивна форма (мімічно-жестова та/чи звукова) тлумачиться як означальне (інтерсеміотичне означальне, що створює інтерсеміотичний дисплей), а кожна респонсивна реакція на таку експресивну форму демонструє іконічність, як у випадку мімічного імітування або індексність як у випадку інтенційного

погляду, спрямованого один на одного із запитанням або спонуканням.

Людтке осмислює вторинну інтерсуб'єктивність (від 9–14 місяців до 3–4 років) як перехід від долінгвістичної до протолінгвістичної семіотики, де в силу вступає когнітивний контроль. Комунікатори мають спільні конкретні об'єкти референції, які є предметом ігрового емоційного наративу. Настроювання на смисл досягається символічно, якщо лінгвістичне означальне (наприклад, слово *doll* – лялька) використовується для називання об'єкта спільного інтересу у супроводі індексних знаків оцінювання спільного настроювання.

Третинна інтерсуб'єктивність досягається у віці 4 років, коли «когнітивний контроль набуває культурно прийнятих форм» [там само, с. 332]. Інтерсуб'єктивна взаємодія здійснюється стосовно абстрактних об'єктів референції (наприклад, концептів втомленість або пунктуальність). Настроювання на смисл тут є повністю символічним.

Певною мірою висновки Людтке перегукуються з положеннями Піаже, оскільки обоє фактично стверджують, що іконічні та індексні структури створюють природно вмотивовану комунікаційну систему, яка стає підґрунтям для набуття мовних символів. Різниця лише в тому що Людтке, як і інші автори інтерсуб'єктивних теорій онтогенезу, фокусується на *взаємодії розумів* в комунікаційних процесах, а Піаже – на когнітивних процесах в *індивідуальному розумі*.

2.4. Іконічність та індексність у філогенезі

Синтезуючи ідеї авторів найбільш значущих сучасних гіпотез походження мови, Вільям Текумсе Фітч [78], який сам є автором впливової музичної гіпотези походження мови, формулює узагальнюючу гіпотезу, яка включає чотири стадії еволюції, описує процес набуття усіх компонентів мовної здатності (вокалізації, семантики / прагматики і синтаксису), а також усі модальності / способи екстеріоризації ментальних структур, і охоплює період від відмежування первісних людей від інших приматів (5–8 мільйонів років тому) до формування *Homo sapiens* (200–85 тисяч років тому).

Не вдаючись до деталізації, зосереджуся на ролі іконічності та індексності в цих процесах.

Стадія 1 – «навчання вокалізаціям: співучі австралопітеки» або «просодична протомова» [там само, с. 22] фактично відповідає гіпотезі музичної протомови Чарльза Дарвіна [23] і передбачає набуття предками сучасної людини здатності продукувати комплексні ланцюжки вокалізацій шляхом імітування в еволюційних процесах, подібних до навчання співу пташиного потомства. Надаючи пріоритету вокалізації, Дарвін, у той же час, враховував роль жестів у становленні комунікаційної системи первісної людини: «[н]е викликає сумнівів, що мова завдячує своїм походженням імітуванню та моди-

фікації, за підтримки знаків і жестів, різноманітних природних звуків, голосів інших тварин та інстинктивних криків власне людини» [там само, с. 56].

Услід за Дарвіном, Текумсе Фітч вважає тригером цих процесів статевий добір: володіння вокалізаціями сприяло виживанню, виконуючи низку комунікаційних функцій. Результатом цієї стадії стало набуття прямих нейронних зв'язків між моторними ділянками кори головного мозку і моторними нейронами, які контролюють рухи гортані, що уможливило здійснення нейронного контролю над вокальним апаратом.

Стадія 2 – «мімесис: мімічні *Homo erectus*» [78, с. 22] співвідносна з гіпотезою тілесного мімесису Мерліна Дональда [29], де *тілесний мімесис* (грец. μίμησις – наслідування, *mimēsthai* – імітувати) постає як іконічно-індексна когнітивно-комунікаційна культура, яка стала предтечою більш складних систем комунікацій, включно з мовою. Ця стадія включає поєднання набутого контролю над вокалізаціями з перед-існуючою здатністю Номо жестикулювати, продуктом чого стало створення *мімічної протомови*, тобто непропозиційної комунікаційної системи, яка включала жести, групові дисплеї та ритуали і протослова, і функціонувала як «утілеснена дія-метафора» [30, с. 206], яка допомагала вирішити виклики селективного тиску: об'єднання в групи задля виконання численних завдань – від виготовлення знарядь, необхідних для виживання, до регулювання статевих відносин.

Стадія 3 – «пропозиційне значення»: «семантичні Номо *antecessor*» [78, с. 22] є специфічною для людини, на відміну від двох попередніх. Головною інновацією цієї стадії є надання складним мімічним фразам (послідовностям рухів і звуків) соціально поділюваного пропозиційного значення. Текумсе Фітч солідаризується з Алісон Рей [87] і Майклом Арбібом [5], заперечуючи існування однослівної стадії протомови, де б ізольовані протослова виконували роль будівельних блоків. На його думку, протомова передбачала продукування цілісних фраз, а слова виокремлювалися з них тими, хто їх сприймав та їм навчався. «Зі структурної точки зору, пропозиційна протомова, як і попередня мімічна, залишалася лінійною, проте її лінійні послідовності вже певною мірою відбивали структурну ієрархію, що корінилася в перед-існуючій ієрархічній структурі думки, хоча специфічних синтаксичних маркерів такої структури ще не існувало» [78, с. 22]. Комунікатори намагалися виразити ієрархічні синтаксичні відношення за допомогою порядку слів, пауз і пролонгацій.

Рушійною селективною силою цієї інновації визнається родинний добір, оскільки він вирішує проблему подолання недовіри до «дешевих слів», за допомогою яких легко ввести в оману, і забезпечує утвердження обміну інформацією як еволюційно стабільної стратегії.

Стадія 4 – «синтаксичні *Homo sapiens*» знаменується появою «багатої соціальної комунікаційної 'екосистеми', в яку від народження включалися діти, що змушувало їх конкурувати за успішне засвоєння інформації, яка передавалася комунікаційними сигналами. Це створювало селективний тиск, який змушував дітей швидко і успішно їх засвоювати і узагальнювати» [там само, с. 23]. Продуктом усіх цих процесів стала здатність сприймати і будувати речення ієрархічної структури, яка від початку закріплювалася в дітях, проте нікуди не зникла в дорослому віці.

Полемізуючи з Хомським, Текумсе Фітч поділяє з іншими вченими, зокрема, з Дональдом [29; 30], автором гіпотези тілесного мімесису, і Терренсом Діконом [24], автором гіпотези ко-еволюції мозку і мови, думку, що складність, яку демонструє синтаксис сучасних мов, виникла у ході *культурної еволюції* і не потребувала нових нейронних змін.

Як переконує нас Дональд, мова виникає у взаємодії з оточенням, конкретніше, «із взаємодій кількох мозків» [30, с. 205] «в розподіленій когнітивній системі, проте функціонує в локальній когнітивній системі, в індивідуальному мозку. Це дитина інтерактивної культурної уяви, тобто зіткнення груп мозків» [там само, с. 208]. З цієї логіки випливає, що «складність мови запроваджується ззовні» [там само, с. 205]; складна організація мови, включно з синтаксисом, «відбиває складнощі викликів з боку інтерактивного оточення, яке її породжує» [там само].

Для Дональда таким інтерактивним оточенням є культура: еволюція культури передують появі мови і спричиняє її появу. Мовленнєві взаємодії мозків «є зовсім не символічними... у внутрішніх операціях» [30, с. 205]; оригінальна інтерактивна логіка мови є «мімічною в Аристотелівському сенсі, тобто аналоговою, тілесною логікою, що базується на потужній здатності до процедурного навчання і мімічного вираження» [там само, сс. 207–208].

Це положення перегукується з висновками Терренса Дікона: «[с]имвольна референція ... не базується на довільній кореляції і наборі унікальних для людини ментальних алгоритмів, а натомість спирається на взаємозалежності вищого порядку з іконічними та індексними відношеннями» [24, с. 404].

Таким чином, провідні дослідники філогенезу відзначають, що у процесі набуття мови ключову роль відіграла здатність людини відтворювати мультимодальні іконічні та індексні тілесні знаки в когнітивно-комунікаційній взаємодії з іншими людьми для побудови спільної системи репрезентацій.

2.5. Мімічні схеми як підґрунтя утілесненості мови

Спираючись на ідеї Піаже [73] і Дональда [29; 30], Йордан Златев [88] обґрунтовує поняття *мімічної схеми* як альтернативи образ-схеми.

Фактично, мімічні схеми співвідносні зі схемами-символами Піаже і є виявами тілесного мімезису Дональда. Прикладами мімічних схем є наша тілесна пам'ять виконання таких елементарних дій як вдаряти ногою, цілувати, їсти, сидіти, стояти, стрибати, бігти, викидати.

Як вияви тілесного мімезису мімічні схеми характеризуються такими властивостями [88]:

1) є **крос-модальними**: «породжуються картуванням між пропріоцепцією [сприйняттям положення і зміни положення власного тіла у просторі – А. М.] та іншою модальністю» [там само, с. 320];

2) є «структурами живого (феноменального, досвідного) тілесного значення, які є **доступними свідомості**» [там само, с. 325], підлягають контролю свідомості;

3) виконують **репрезентаційну функцію** (мімічна дія іконічно або індексно співвідноситься з якимось об'єктом, подією, тобто є репрезентацією об'єкта / події); як репрезентаційні структури, вони «розрізняються з тим, що вони заміщають і можуть задіятися відкрито (як пантоміма або жест) або закрито (як ментальні образи)» [там само, с. 326];

4) виконують **комунікаційну функцію**: «суб'єкт інтенційно виконує дію для того, щоб вона репрезентувала об'єкт / подію для іншого» [там само, с. 320];

5) реалізують **інтерсуб'єктивну функцію**, тобто «можуть дорефлексивно поділитися іншими, оскільки вони (звичайно) виникають з імітування» [там само, с. 326].

На жаль, Злате не розкриває ці положення на прикладах, зосереджуючись на теоретичному аспекті проблеми. Спробую зробити це, звернувшись до результатів дослідження, автор якого на підставі аналізу слів на позначення основної їжі в 66 мовах, дійшов висновку, що переважна більшість таких слів містять лабіальний приголосний, за яким слідує голосний заднього ряду типу /ра-, під час артикуляції яких рот є достатньо широко відкритим [49], як в українському слові *паланиця*. Справа в тому, що такий рух артикуляційних м'язів рота є іконічним рухом рота в ситуації, коли людина збирається з'їсти шматок їжі. На основі цих даних можна зробити висновок, що описаний рух втілює мімічну схему їсти.

Ця мімічна схема:

1) виникає як результат крос-модального картування між зоровим сприйняттям рухів щелеп, які імітують поїдання їжі і, водночас, є артикуляційними жестами, які продукуються при називанні їжі, слуховим сприйняттям відповідних звуків і пропріоцептивним феноменологічним відчуттям відповідних рухів щелеп;

2) підлягає контролю свідомості – ми свідомо здійснюємо імітаційні рухи;

3) виконує репрезентаційну функцію – імітування процесу поїдання їжі іконічно репрезентує цей процес і індексно (метонімічно) їжу;

4) реалізує різні комунікаційні функції в залежності від потреб мовця в конкретній ситуації: за допомогою іконічного артикуляційного імітування в супроводі іконічних та індексних жестів ми можемо попросити дати нам їжі, запропонувати їжу іншим, подякувати за їжу, відмовитися від їжі, спитати, де їжа, тощо;

5) є інтерсуб'єктивно доступною, оскільки є втіленою в імітуванні і відтак відкритою для сприйняття.

Узагальнюючи сказане, можна припустити, що мімічна схема їсти, втілена іконічними та індексними знаками, фактично лежить в основі символічних знаків, що позначають їжу, тобто слів на позначення їжі, які вимовляються за участі описаних вище артикуляційних жестів.

Порівнюючи мімічні схеми з образ-схемами, слід констатувати, що з усіх перелічених властивостей тілесного мімезису образ-схеми володіють лише здатністю до «закритої» репрезентації і тому є інструментом індивідуальної когніції. Що стосується комунікації, навряд чи можливо собі уявити, що хтось, не обізнаний з системою понять когнітивної лінгвістики, проінтерпретує речення-висловлення *He is in love* в термінах образ-схеми КОНТЕЙНЕР. І навіть, якщо мовець володіє відповідними знаннями, це ніяким чином не полегшить комунікацію, оскільки ця образ-схема, як і усі інші, не підлягає екстеріоризації, «не виходить назовні» і відтак *не володіє відкритою для сприйняття тілесністю*. В силу її абстрактності, ця образ-схема має смисл лише як опора когніції в індивідуальному розумі і у цьому смислі вона нічим не відрізняється від амодальних символічних репрезентацій, які використовуються для здійснення металічних операцій в мові думки (language of thought) Фодора [37].

Натомість, мімічні схеми є відкритими для сприйняття і тому створюють комунікаційні опори. Навіть якщо не знати ніякої мови, навряд чи виникнуть труднощі з продукуванням та інтерпретацією прохання *дати чогось поїсти* на основі мімічної схеми їсти, оскільки ця мімічна схема є в буквальному смислі втіленою в наших імітаційних тілесних діях і відтак є відкритою для сприйняття, інтерсуб'єктивно доступною. Як і сприйняття позамовної дійсності, сприйняття цієї схеми є мультимодальним (залучає слуховий, зоровий і пропріоцептивний модуси нашої сенсорно-моторної системи) і крос-модальним (у процесі сприйняття й інтерпретації відбувається картування інформації між цими модусами).

Щоправда, образ-схеми, як і мімічні схеми екстеріоризуються в супроводжуючих мовлення жестах; проте, перші несвідомо, а другі – свідомо [17].

У якості прикладу несвідомого жесту наводиться лінійний горизонтальний рух руки в неспецифічному / немаркованому положенні, що є виявом образ-схеми шлях. Через його абстрактність об-

раз-схемний жест перебуває поза фокусом свідомості мовця, а значить не потрапляє у фокус уваги інших комунікаторів, залишаючись непоміченим і неінтерпретованим. Відтак, образ-схемний жест не виконує ні комунікаційної, ні інтерсуб'єктивної функцій.

У якості прикладу свідомого жесту, побудованого на мімічній схемі викидати, наводиться напружений рух (зверху вниз або горизонтально) рукою, що перебуває у специфічному / маркованому положенні – пряма відкрита долонею донизу. Такий жест супроводжує мовлення суб'єктів, які відмовляються від чогось або заперечують щось. В основі жесту – образ мімічної дії, яку суб'єкт виконує, коли позбавляється чогось непотрібного, витираючи / викидаючи або змітаючи його з поверхні. Відтак, ідея, яка не заслуговує на увагу суб'єкта (непотрібна, така, від якої він відмовляється), уподібнюється об'єкту, якого суб'єкт позбавляється.

Перебуваючи у фокусі свідомості (а значить і у фокусі уваги, оскільки увага і є фокусом свідомості), мімічний жест потрапляє і у фокус уваги інших суб'єктів, присутніх в ситуації комунікації, оскільки, як доводить Майкл Томаселло і його численні однодумці, ключовою когнітивною здатністю, яка забезпечує формування когнітивних схем у процесі онтогенезу, є здатність *спільно фокусувати увагу на об'єкті* (joint attentional focus) і здатність *поділяти інтенційні стани інших* (shared intentionality) [79–81].

Крім того, мімічний жест повертає увагу ще й тому, що він є **афективним**, тобто передає не лише інформацію, а й емоції; у випадку описуваної мімічної схеми – негативні емоції, що супроводжують відмову. Златєв [88] наголошує на афективності мімічних схем, протиставляючи феноменологічні відчуття суб'єкта, що втілює й інтерпретує схеми вдаряти ногою і цілувати.

Нарешті, надзвичайно важливим аспектом мімічних схем є їхня інтерсуб'єктивна відкритість для сприйняття іншими. Як доводить емпірична когнітивна наука, інтерсуб'єктивність як здатність поділяти ментальні та афективні стани інших є психофізіологічною реальністю, втіленою у феномені **дзеркальних нейронів**. Цей феномен полягає в тому, що одні й ті самі ланцюжки нейронів активуються, коли ми (як до речі, і наші найближчі еволюційні родичі макаки [28]) виконуємо певну елементарну фізичну дію / спостерігаємо за виконанням такої дії іншими / уявляємо виконання такої дії [38]; відчуваємо певні емоції, що виявляються в наших мімічних рухах й спостерігаємо за іншим суб'єктом, який відчуває подібні емоції [39]; сприймаємо слова, які позначають фізичні дії і емоції [85]. Іншими словами, дякуючи дзеркальним процесам у нашому мозку, ми можемо сприймати і розуміти ментальні стани, емоції і настрої інших через сприйняття їхньої міміки, жестів, постави тіла, інтонації та інших

виявів комунікаційної поведінки в конкретній ситуації взаємодії.

Повертаючись до порівняння образ-схем і мімічних схем, не можу не зауважити, що проблема образ-схем як закритих репрезентацій висвітлює загальну проблему когнітивної лінгвістики, яка виникає внаслідок того, що, попри переконливість теоретичних обґрунтувань концепції мови як продукту нашої тілесної взаємодії зі світом, когнітивні лінгвісти, принаймні автори теорії образ-схем, не аналізують взаємодії однієї людини з іншою в комунікації (див. критичний аналіз [1; 63]), і власне іконічна / індексна тілесність, яка мотивує мовне значення і яка відкривається нашому сенсорно-моторному сприйняттю в ситуації комунікації, залишається поза межами їхньої уваги. Відповідно, як це не парадоксально, поза межами їхньої уваги опиняється й інтерсуб'єктивна природа діяльності людини – когнітивної, комунікаційної і власне мовної.

З огляду на сказане вище, видається доцільним відійти від протиставлення «образ-схеми vs. мімічні схеми», а натомість припустити, що мімічні схеми є більш базовими структурами порівняно з образ-схемами. Скажімо, образ-схема низ – верх (вертикальність) могла сформуватися лише на основі таких мімічних дій як стояння, сидіння, стрибання [70]. Доцільно припустити, що образ-схеми формуються на основі мімічних схем, забезпечуючи інтеріоризацію інтерсуб'єктивно доступного тілесного досвіду і створюючи точку перетину між імітаційним (іконічним / індексним) і репрезентаційним (символьним).

3. ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

1. Результати проведеного аналізу теоретично обґрунтовують гіпотезу дослідження, згідно з якою функціонування мови (в ситуації комунікації, онтогенезі і філогенезі) уможлиблюється інтерсуб'єктивним відчуттям-переживанням-усвідомленням мультимодального тілесного досвіду, який є продуктом інтеріоризації первинно іконічних та індексних комунікаційних взаємодій стосовно об'єктів світу в різноманітних поточних ситуаційних контекстах. Емпіричне обґрунтування цього припущення вирішило б проблему утілесненості мови.

2. Мову можна зрозуміти лише в контексті комунікації, де мовна дія є невід'ємною ланкою комунікаційної дії, втілюваної мультимодальними способами екстеріоризації семантично-прагматичних смислів – звуковими (мовленням, інтонацією мовлення) і візуальними (мімікою, артикуляційними рухами щелеп, жєстами, руками тіла), що функціонують як інтерсуб'єктивно доступні іконічні / індексні опори у процесі взаємодії людини зі світом.

3. Було б наївно думати, що ми – лінгвісти – зможемо надати задовільне пояснення феномена мови, обмежившись системою понять і інструментів

лінгвістики. Наблизитись до розуміння мови можна, лише, здійснивши набутки усіх існуючих царин наукового пошуку: філософії (зокрема і передусім, феноменології), антропології, психології, біології,

етології, нейрофізіології і нейропсихології, робототехніки, соціології та інших дисциплін, які є здатними висвітлити властивості мови як когнітивної діяльності людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мартинюк, А. П. (2020). Проблема смислотворення в комунікації. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, 91.
2. Потебня, А. А. (1892). *Мысль и языкъ*. Типографія Адольфа Дарре. (Оригінальну роботу опубліковано 1862).
3. Сосюр, Ф. де. (1998). *Курс загальної лінгвістики*. (А. Корнійчук, & К. Тищенко, Перекл.). Основи. (Оригінальну роботу опубліковано 1915).
4. Akita, K., & Dingemanse, M. (2019). Ideophones (mimetics, expressives). In M. Aronoff (Ed.), *Oxford research encyclopedia of linguistics* (pp. 1–18). Oxford University Press.
5. Arbib, M. A. (2017). *Toward the language-ready brain: Biological evolution and primate comparisons*. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24(1), 142–150.
6. Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22, 577–609.
7. Barsalou, L. W. (2009). Situating concepts. In P. Robbins, & M. Aydede (Eds.), *The Cambridge handbook of situated cognition* (pp. 236–263). Cambridge University Press.
8. Benczes, R. (2019). *Rhyme over reason: Phonological motivation in English*. Cambridge University Press.
9. Bergen, B. K. (2004). The psychological reality of phonaestemes. *Language*, 80(2), 290–311.
10. Bergen, B. (2012). *Louder than words: the new science of how the mind makes meaning*. Basic Books.
11. Bergen, B. K., & Chang, N. (2005). Embodied construction grammar in simulation-based language understanding. In J.-O. Östman, & M. Fried (Eds.), *Construction grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions* (pp. 147–190). John Benjamins.
12. Blasi, D. E., Wichmann, S., Hammarström, H., Stadler P. F., & Christiansen, M. H. (2016). Sound–meaning association biases evidenced across thousands of languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(39), 10818–10823.
13. Bolinger, D. L. (1949). The sign is not arbitrary. *Boletín del Instituto Caro y Cuervo (= Thesaurus)*, 5, 52–62.
14. Bolinger, D. (1985). The inherent iconism of intonation. In J. Haiman (Ed.), *Iconicity in syntax* (pp. 97–108). John Benjamins.
15. Bråten, S. (2009). *The intersubjective mirror in infant learning and evolution of speech*. John Benjamins.
16. Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press.
17. Cienki, A. (2013). Image schemas and mimetic schemas in cognitive linguistics and gesture studies. *Review of Cognitive Linguistics*, 11(2), 417–432.
18. Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.
19. Chomsky, N. (2017). The language capacity: Architecture and evolution. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24, 200–203.
20. Corballis, M. (2012). The origins of language in manual gestures. In M. Tallerman, & K. R. Gibson (Eds.), *The Oxford handbook of language evolution* (pp. 382–386). Oxford University Press.
21. Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press.
22. Cwiek, A., Fuchs, S., Draxler, C., Asu, E. L., Dediu, D., Hiovain, K., ... & Winter, B. (2022). The bouba/kiki effect is robust across cultures and writing systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 377(1841), 20200390.
23. Darwin, C. (1871). *The descent of man and selection in relation to sex*. John Murray.
24. Deacon, T. W. (2012). The symbol concept. In M. Tallerman, & K.R. Gibson (Eds.), *The Oxford handbook of language evolution* (pp. 393–405). Oxford University Press.
25. Dingemanse, M. (2012). Advances in the cross-linguistic study of ideophones. *Language and linguistics compass*, 6(10), 654–672.
26. Dingemanse, M., Blasi, D. E., Lupyan, G., Christiansen, M. H., & Monaghan, P. (2015). Arbitrariness, iconicity, and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(10), 603–615.
27. Dingemanse, M., Perlmutter, M., & Perniss, P. (2020). Construals of iconicity: Experimental approaches to form–meaning resemblances in language. *Language and Cognition*, 12(1), 1–14.
28. Di Pellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V., & Rizzolatti G. (1992). Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*. 91(1), 176–180.
29. Donald, M. (1991). *Origins of the modern mind: Three stages in the evolution of culture and cognition*. Harvard University Press.
30. Donald, M. (2017). Key cognitive preconditions for the evolution of language. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24, 204–208.
31. Dove, G. O. (2022). Rethinking the role of language in embodied cognition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 378, 20210375. <https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0375>
32. Everett, D. (2017). *How language began: The story of humanity's greatest invention*. Liveright.
33. Feldman, J. (2006). *From molecule to metaphor: a neural theory of language*. MIT Press.
34. Fillmore, C. (1968). The case for case. In E. Bach, & R. T. Harms (Eds.), *Universals in linguistic theory* (pp. 1–88). Holt, Rinehart & Winston

35. Fillmore, C. (1982). Frame semantics. In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the morning calm* (pp. 111–137). Hanshin Publishing.
36. Flaksman, M. (2017). Iconic treadmill hypothesis: the reasons behind continuous onomatopoeic coinage. In A. Zirker, M. Bauer, O. Fischer, & C. Ljungberg (Eds.), *Dimensions of iconicity. Vol. 15. Iconicity in language and literature* (pp. 15–38). John Benjamins.
37. Fodor, J. A. (1975). *The language of thought*. Harvard University.
38. Gallese, V. (2001). The «shared manifold» hypothesis: from mirror neurons to empathy. *Journal of Consciousness Studies*, 8, 33–50.
39. Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L., & Rizzolatti, G. (1996). Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119, 593–609.
40. Givón, T. (1985). Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. In J. Haiman (Ed.), *Iconicity in syntax* (pp. 187–219). John Benjamins.
41. Goldberg, A. (2003). Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(5), 219–24
42. Goldberg, A. (2006). *Constructions at work: The nature of generalizing in language*. Oxford University Press.
43. Hiraga, M. K. (1994). Diagrams and metaphors: Iconic aspects of language. *Journal of Pragmatics*, 22, 5–21.
44. Hjelmslev, L. (1953). *Prolegomena to a theory of language* (F. J. Whitfield, Trans.). *Indiana University Press (Original work published 1943)*.
45. Imai, M., & Kita, S. (2014). The sound symbolism bootstrapping hypothesis for language acquisition and language evolution. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369, 20130298.
46. Jakobson, R. (1965). Quest for the essence of language. *Diogenes*, 13(51), 21–37.
47. Johnson, M. (1987). *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
48. Johnson, M. (2018). The embodiment of language. In A. Newen, L. De Bruin, & S. Gallagher (Eds.), *The Oxford handbook of 4E cognition* (pp. 623–640). Oxford University Press.
49. Joo, I. (2023). The sound symbolism of food: The frequency of initial /PA/ in words for (staple) food. *Linguistics*, 35(1), 33–46.
50. Kant, I. (1990). *Critique of pure reason*. (J. M. D. Meiklejohn, Trans.). Prometheus Books. (Original work published 1781).
51. Kemmerer, D. (2020). *Cognitive neuroscience of language* (2nd ed.). Psychology Press.
52. Köhler, W. (1929). *Gestalt psychology*. Liveright Publishing Corporation.
53. Laing, C. E. (2014). A phonological analysis of onomatopoeia in early word production. *First Language*, 34(5), 387–405.
54. Lakoff, G. (1977). Linguistic gestalts. In W. A. Beach, S. E. Fox, & S. Philosoph (Eds.), *Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistics Society*. (pp. 236–287). Chicago Linguistic Society.
55. Lakoff, G. (1987). *Women, fire and other dangerous things: What categories reveal about mind*. University of Chicago Press.
56. Lakoff, G. (2012). Foreword. In B. Bergen, *Louder than words: the new science of how the mind makes meaning* (pp. ix–xi). Basic Books.
57. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003) *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (Original work published 1980).
58. Langacker, R. (1987). *Foundations of cognitive grammar. Volume I*. Stanford University Press
59. Langacker, R. W. (2000). A dynamic usage-based model. In M. Barlow, & S. Kemmer (Eds.), *Usage-based models of language* (pp. 1–64). CSLI Publications.
60. Langacker, R. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
61. Love, N. (2004). Cognition and the language myth. *Language sciences*, 26, 525–544.
62. Lüdtke, U. M. (2012). Relational emotions in semiotic and linguistic development: Towards an intersubjective theory of language learning and language therapy. In A. Foolen, U. Ludtke, T. Racine, & J. Zlatev (Eds.), *Moving ourselves, moving others* (pp. 305–348). John Benjamins.
63. Martynyuk A. P. (2017). Now that the magic is gone or towards cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition. Communication. Discourse*, 15, 51–72.
64. McCulloch, W.S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5, 115–133.
65. Merrell, F. (2001). Charles Sanders Peirce's conception of the sign. In P. Cobley (Ed.), *The Routledge companion to semiotics and linguistics* (pp. 28–39). Routledge.
66. Müller, W. G. (2000). Iconicity and rhetoric: A note on the iconic force of rhetorical figures in Shakespeare. In O. Fischer & M. Nänny (Eds.), *The motivated sign: Iconicity in language and literature 2* (pp. 305–322). John Benjamins
67. Narayanan, S. (1997). *Embodiment in language understanding: Sensory-motor representations for metaphoric reasoning about event description* (Unpublished doctoral dissertation). University of California, Berkeley.
68. Panther, K.-U. (2021). *Motivation*. In X. Wen & J. R. Taylor (Eds.), *The Routledge handbook of cognitive linguistics* (pp. 297–313). Routledge.
69. Peirce, C. S. (1955). *Philosophical writings*. In J. Buchler (Ed.), *Philosophical writings of Peirce*. Dover Publications
70. Pelkey, J. (2023). Embodiment and language. *WIREs Cognitive Science*, 14(5) <https://doi.org/10.1002/wcs.1649>
71. Perniss, P., Thompson, R., & Vigliocco, G. (2010). Iconicity as a general property of language: Evidence from spoken and signed languages. *Frontiers in Psychology*, 1(227), 1–15.
72. Perniss, P., & Vigliocco G. (2014). The bridge of iconicity: from a world of experience to the experience of language. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 369(1651), 1–14.

73. Piaget, J. (1962). *Play, dreams, and imitation in childhood* (G. Gattegno & F. M. Hodgson, Trans). Norton. (Original work published 1945)
74. Plato. (1926). *Cratylus, Parmenides, Greater Hippias, Lesser Hippias*. (H. N. Fowler, Trans.). Harvard University Press.
75. Radden, G. (2021). Iconicity. In X. Wen & J. R. Taylor (Eds.), *The Routledge handbook of cognitive linguistics* (pp. 268–296). Routledge.
76. Reddy, V. (2008). *How infants know minds*. Harvard University Press.
77. Taub, S. F. (2001). *Language from the body: Iconicity and metaphor in American sign language*. Cambridge University Press.
78. Tecumseh Fitch, W. (2017). Empirical approaches to the study of language evolution. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24(1), 3–33.
79. Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press.
80. Tomasello, M. (2008). *Origins of human communication*. MIT Press.
81. Tomasello, M., Kruger, A. C., & Ratner, H. H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*, 16(3), 495–552.
82. Trevarthen, C. (1977). Descriptive analyses of infant communication behavior. In H. R. Shaffer (Ed.), *Studies in mother-infant interaction: the Lock Lomond symposium* (pp. 227–270). Academic Press.
83. Trevarthen, C., & Frank, B. (2012). Intuitive meaning: Supporting impulses for interpersonal life in the sociosphere of human knowledge, practice and language. In A. Foolen, U. Ludtke, T. Racine, & J. Zlatev (Eds.), *Moving ourselves, moving others* (pp. 261–305). John Benjamins.
84. Ullmann, S. (1972). *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Basil Blackwell.
85. Vigliocco, G., Meteyard L., Andrews, M., & Kousta S. (2009). Towards a theory of semantic representations. *Language and Cognition*, 1, 2, 219–247.
86. Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and language* (A. Kozulin, Trans). MIT Press. (Original work published 1934).
87. Wray, A. (1998). Protolanguage as a holistic system for social interaction. *Language and Communication*, 18, 47–67.
88. Zlatev, J. (2007). Embodiment, language and mimesis. In T. Ziemke, J. Zlatev, & R. Franck (Eds.), *Body, language, mind. Vol 1: Embodiment* (pp. 297–337). Mouton de Gruyter.
89. Zlatev, J. (2015). The emergence of gestures. In B. MacWhinney & W. O'Grady (Eds.), *The handbook of language emergence* (pp. 458–477). Wiley Blackwell.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2024

Стаття рекомендована до друку 10.11.2024

Alla Martynyuk – Doctor of Philology, Professor, Professor at Mykola Lukash Translation Studies Department of V. N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: a.p.martynyuk@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2804-3152>; GOOGLE SCHOLAR: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=sWGUJgcAAAAJ>; RESEARCH GATE: https://www.researchgate.net/profile/Alla_Martynyuk

EMBODIMENT OF LANGUAGE: THEORIES, CONTROVERSIES AND PERSPECTIVES

Systematising advances of modern cognitive science I put forward a hypothesis that language functioning (in a situation of communication, ontogenesis and phylogenesis) is made possible due to intersubjective perceiving-feeling-understanding cross- and multimodal bodily experience which is a product of interiorising primarily iconic and indexical communicative interactions about different objects of perception in diverse situational contexts. The object of analysis is the nature of interrelation between the form, meaning and referent of a linguistic structure and its objective is explanation of this interrelation by different approaches of cognitive linguistics. On the grounds of the analysis of image-schemas as prospective experiential basis of language embodiment, I conclude that image-schemas are an instrument of individual cognition since they are covertly enacted representations and cannot be intersubjectively shared. I suggest that image-schemas are formed on the basis of overtly enacted mimetic schemas, which insures interiorisation of intersubjectively accessible bodily experience and creates the junction-point between the imitative (iconic) and the representational (symbolic). I claim that language can only be understood in the context of communication where the verbal action is an integral part of the communicative action enacted by multimodal means of exteriorising inner semantic-pragmatic structures – auditory (speech, intonation) and visual (facial expressions, articulation gestures, hand gestures, bodily movements) that function as intersubjectively accessible iconic and indexical scaffolding of meaning-making.

Key words: *communication, iconic sign, image-schema, indexical sign, intersubjectivity, mimetic schema, multimodality, symbolic sign.*

REFERENCES

Akita, K., & Dingemanse, M. (2019). Ideophones (mimetics, expressives). In M. Aronoff (Ed.), *Oxford research encyclopedia of linguistics* (pp. 1–18). Oxford University Press.

- Arbib, M. A. (2017). *Toward the language-ready brain: Biological evolution and primate comparisons*. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24(1), 142–150.
- Barsalou, L. W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22, 577–609.
- Barsalou, L. W. (2009). Situating concepts. In P. Robbins, & M. Aydede (Eds.), *The Cambridge handbook of situated cognition* (pp. 236–263). Cambridge University Press.
- Benczes, R. (2019). *Rhyme over reason: Phonological motivation in English*. Cambridge University Press.
- Bergen, B. K. (2004). The psychological reality of phonaesthemes. *Language*, 80(2), 290–311.
- Bergen, B. (2012). *Louder than words: the new science of how the mind makes meaning*. Basic Books.
- Bergen, B. K., & Chang, N. (2005) Embodied construction grammar in simulation-based language understanding. In J.-O. Östman, & M. Fried (Eds.), *Construction grammars: Cognitive grounding and theoretical extensions* (pp. 147–190). John Benjamins.
- Blasi, D. E., Wichmann, S., Hammarström, H., Stadler P. F., & Christiansen, M. H. (2016). Sound–meaning association biases evidenced across thousands of languages. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 113(39), 10818–10823.
- Bolinger, D. L. (1949). The sign is not arbitrary. *Boletín del Instituto Caro y Cuervo (= Thesaurus)*, 5, 52–62.
- Bolinger, D. (1985). The inherent iconicism of intonation. In J. Haiman (Ed.), *Iconicity in syntax* (pp. 97–108). John Benjamins.
- Bråten, S. (2009). *The intersubjective mirror in infant learning and evolution of speech*. John Benjamins.
- Bybee, J. (2010). *Language, usage and cognition*. Cambridge University Press.
- Cienki, A. (2013). Image schemas and mimetic schemas in cognitive linguistics and gesture studies. *Review of Cognitive Linguistics*, 11(2), 417–432.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.
- Chomsky, N. (2017). The language capacity: Architecture and evolution. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24, 200–203.
- Corballis, M. (2012). The origins of language in manual gestures. In M. Tallerman, & K. R. Gibson (Eds.), *The Oxford handbook of language evolution* (pp. 382–386). Oxford University Press.
- Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press.
- Cwiek, A., Fuchs, S., Draxler, C., Asu, E. L., Dediu, D., Hiovain, K., ... & Winter, B. (2022). The bouba/kiki effect is robust across cultures and writing systems. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 377(1841), 20200390.
- Darwin, C. (1871). *The descent of man and selection in relation to sex*. John Murray.
- Deacon, T. W. (2012). The symbol concept. In M. Tallerman, & K.R. Gibson (Eds.), *The Oxford handbook of language evolution* (pp. 393–405). Oxford University Press.
- Dingemanse, M. (2012). Advances in the cross-linguistic study of ideophones. *Language and linguistics compass*, 6(10), 654–672.
- Dingemanse, M., Blasi, D. E., Lupyan, G., Christiansen, M. H., & Monaghan, P. (2015). Arbitrariness, iconicity, and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(10), 603–615.
- Dingemanse, M., Perlman, M., & Perniss, P. (2020). Construals of iconicity: Experimental approaches to form–meaning resemblances in language. *Language and Cognition*, 12(1), 1–14.
- Di Pellegrino, G., Fadiga, L., Fogassi, L., Gallese, V., & Rizzolatti G. (1992). Understanding motor events: a neurophysiological study. *Experimental Brain Research*. 91(1), 176–180.
- Donald, M. (1991). *Origins of the modern mind: Three stages in the evolution of culture and cognition*. Harvard University Press.
- Donald, M. (2017). Key cognitive preconditions for the evolution of language. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24, 204–208.
- Dove, G. O. (2022). Rethinking the role of language in embodied cognition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 378, 20210375. <https://doi.org/10.1098/rstb.2021.0375>
- Everett, D. (2017). *How language began: The story of humanity's greatest invention*. Liveright.
- Feldman, J. (2006). *From molecule to metaphor: a neural theory of language*. MIT Press.
- Fillmore, C. (1968). The case for case. In E. Bach, & R. T. Harms (Eds.), *Universals in linguistic theory* (pp. 1–88). Holt, Rinehart & Winston
- Fillmore, C. (1982). Frame semantics. In Linguistic Society of Korea (Ed.), *Linguistics in the morning calm* (pp. 111–137). Hanshin Publishing.
- Flaksman, M. (2017). Iconic treadmill hypothesis: the reasons behind continuous onomatopoeic coinage. In A. Zirker, M. Bauer, O. Fischer, & C. Ljungberg (Eds.), *Dimensions of iconicity. Vol. 15. Iconicity in language and literature* (pp. 15–38). John Benjamins.
- Fodor, J. A. (1975). *The language of thought*. Harvard University.
- Gallese, V. (2001). The «shared manifold» hypothesis: from mirror neurons to empathy. *Journal of Consciousness Studies*, 8, 33–50.
- Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L., & Rizzolatti, G. (1996). Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119, 593–609.
- Givón, T. (1985). Iconicity, isomorphism and non-arbitrary coding in syntax. In J. Haiman (Ed.), *Iconicity in syntax* (pp. 187–219). John Benjamins.
- Goldberg, A. (2003). Constructions: a new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(5), 219–24
- Goldberg, A. (2006). *Constructions at work: The nature of generalizing in language*. Oxford University Press.
- Hiraga, M. K. (1994). Diagrams and metaphors: Iconic aspects of language. *Journal of Pragmatics*, 22, 5–21.
- Hjelmslev, L. (1953). *Prolegomena to a theory of language* (F. J. Whitfield, Trans.). *Indiana University Press (Original work published 1943)*.
- Imai, M., & Kita, S. (2014). The sound symbolism bootstrapping hypothesis for language acquisition and language evolution. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369, 20130298.

- Jakobson, R. (1965). Quest for the essence of language. *Diogenes*, 13(51), 21–37.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason*. University of Chicago Press.
- Johnson, M. (2018). The embodiment of language. In A. Newen, L. De Bruin, & S. Gallagher (Eds.), *The Oxford handbook of 4E cognition* (pp. 623–640). Oxford University Press.
- Joo, I. (2023). The sound symbolism of food: The frequency of initial /PA/ in words for (staple) food. *Linguistics*, 35(1), 33–46.
- Kant, I. (1990). *Critique of pure reason*. (J. M. D. Meiklejohn, Trans.). Prometheus Books. (Original work published 1781)
- Kemmerer, D. (2020). *Cognitive neuroscience of language* (2nd ed.). Psychology Press.
- Köhler, W. (1929). *Gestalt psychology*. Liveright Publishing Corporation.
- Laing, C. E. (2014). A phonological analysis of onomatopoeia in early word production. *First Language*, 34(5), 387–405.
- Lakoff, G. (1977). Linguistic gestalts. In W. A. Beach, S. E. Fox, & S. Philosoph (Eds.), *Papers from the 13th Regional Meeting, Chicago Linguistics Society*. (pp. 236–287). Chicago Linguistic Society.
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and other dangerous things: What categories reveal about mind*. University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2012). Foreword. In B. Bergen, *Louder than words: the new science of how the mind makes meaning* (pp. ix–xi). Basic Books.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press. (Original work published 1980).
- Langacker, R. (1987). *Foundations of cognitive grammar. Volume I*. Stanford University Press
- Langacker, R. W. (2000). A dynamic usage-based model. In M. Barlow, & S. Kemmer (Eds.), *Usage-based models of language* (pp. 1–64). CSLI Publications.
- Langacker, R. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
- Love, N. (2004). Cognition and the language myth. *Language sciences*, 26, 525–544.
- Lüdtke, U. M. (2012). Relational emotions in semiotic and linguistic development: Towards an intersubjective theory of language learning and language therapy. In A. Foolen, U. Ludtke, T. Racine, & J. Zlatev (Eds.), *Moving ourselves, moving others* (pp. 305–348). John Benjamins.
- Martynyuk A. P. (2017). Now that the magic is gone or towards cognitive analysis of verbal/co-verbal communication. *Cognition. Communication. Discourse*, 15, 51–72.
- Martynyuk A. P. (2020). *Problema smyslotvorennia v komunikatsii [The problem of sense making in communication]*. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriya: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov [The Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Series: Foreign Philology. Methods of Foreign Language Teaching]*, 91. (in Ukrainian)
- McCulloch, W.S., & Pitts, W. (1943). A logical calculus of ideas immanent in nervous activity. *Bulletin of Mathematical Biophysics*, 5, 115–133.
- Merrell, F. (2001). Charles Sanders Peirce's conception of the sign. In P. Cobley (Ed.), *The Routledge companion to semiotics and linguistics* (pp. 28–39). Routledge.
- Müller, W. G. (2000). Iconicity and rhetoric: A note on the iconic force of rhetorical figures in Shakespeare. In O. Fischer & M. Nänny (Eds.), *The motivated sign: Iconicity in language and literature 2* (pp. 305–322). John Benjamins.
- Narayanan, S. (1997). *Embodiment in language understanding: Sensory-motor representations for metaphoric reasoning about event description* (Unpublished doctoral dissertation). University of California, Berkeley.
- Panther, K.-U. (2021). Motivation. In X. Wen & J. R. Taylor (Eds.), *The Routledge handbook of cognitive linguistics* (pp. 297–313). Routledge.
- Peirce, C. S. (1955). Philosophical writings. In J. Buchler (Ed.), *Philosophical writings of Peirce*. Dover Publications
- Pelkey, J. (2023). Embodiment and language. *WIREs Cognitive Science*, 14(5) <https://doi.org/10.1002/wcs.1649>
- Perniss, P., Thompson, R., & Vigliocco, G. (2010). Iconicity as a general property of language: Evidence from spoken and signed languages. *Frontiers in Psychology*, 1(227), 1–15.
- Perniss, P., & Vigliocco G. (2014). The bridge of iconicity: from a world of experience to the experience of language. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences* 369(1651), 1–14.
- Piaget, J. (1962). *Play, dreams, and imitation in childhood* (G. Gattegno & F. M. Hodgson, Trans.). Norton. (Original work published 1945)
- Plato. (1926). *Cratylus, Parmenides, Greater Hippias, Lesser Hippias*. (H. N. Fowler, Trans.). Harvard University Press.
- Potebnia, A. A. (1892). *Mysl' y iazyk'*. Typohrafiia Adol'fa Darre. (Oryhinal'nu robotu opublikovano 1862) [Thought and Language. Printed by Adolf Darré. (Original work published in 1862)]. (in Old Russian)
- Radden, G. (2021). Iconicity. In X. Wen & J. R. Taylor (Eds.), *The Routledge handbook of cognitive linguistics* (pp. 268–296). Routledge.
- Reddy, V. (2008). *How infants know minds*. Harvard University Press.
- Sosur, F. de. (1998). Kurs zahal'noi linhvistyky [A course in general linguistics.]. (A. Kornijchuk, & K. Tyschenko, Perekl.). Osnovy. (Oryhinal'nu robotu opublikovano 1915) (in Ukrainian)
- Taub, S. F. (2001). *Language from the body: Iconicity and metaphor in American sign language*. Cambridge University Press
- Tecumseh Fitch, W. (2017). Empirical approaches to the study of language evolution. *Psychonomic Bulletin & Review*, 24(1), 3–33.
- Tomasello, M. (2003). *Constructing a language: A usage-based theory of language acquisition*. Harvard University Press.
- Tomasello, M. (2008). *Origins of human communication*. MIT Press.
- Tomasello, M., Kruger, A. C., & Ratner, H. H. (1993). Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*, 16(3), 495–552.

Trevarthen, C. (1977). Descriptive analyses of infant communication behavior. In H. R. Shaffer (Ed.), *Studies in mother-infant interaction: the Lock Lomond symposium* (pp. 227–270). Academic Press.

Trevarthen, C., & Frank, B. (2012). Intuitive meaning: Supporting impulses for interpersonal life in the sociosphere of human knowledge, practice and language. In A. Foolen, U. Ludtke, T. Racine, & J. Zlatev (Eds.), *Moving ourselves, moving others* (pp. 261–305). John Benjamins.

Ullmann, S. (1972). *Semantics: An introduction to the science of meaning*. Basil Blackwell.

Vigliocco, G., Meteyard L., Andrews, M., & Kousta S. (2009). Towards a theory of semantic representations. *Language and Cognition*, 1, 2, 219–247.

Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and language* (A. Kozulin, Trans). MIT Press. (Original work published 1934).

Wray, A. (1998). *Protolanguage as a holistic system for social interaction*. *Language and Communication*, 18, 47–67.

Zlatev, J. (2007). Embodiment, language and mimesis. In T. Ziemke, J. Zlatev, & R. Franck (Eds.), *Body, language, mind. Vol 1: Embodiment* (pp. 297–337). Mouton de Gruyter.

Zlatev, J. (2015). The emergence of gestures. In B. MacWhinney & W. O'Grady (Eds.), *The handbook of language emergence* (pp. 458–477). Wiley Blackwell.

The article was received by the editors 27.09.2024

The article is recommended for printing 10.11.2024